

Kohoutek, Jiří

Výzkum hradu Helfenštejna v Moravské bráně

Archaeologia historica. 1997, vol. 22, iss. [1], pp. 235-247

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140251>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Výzkum hradu Helfenštejna v Moravské bráně

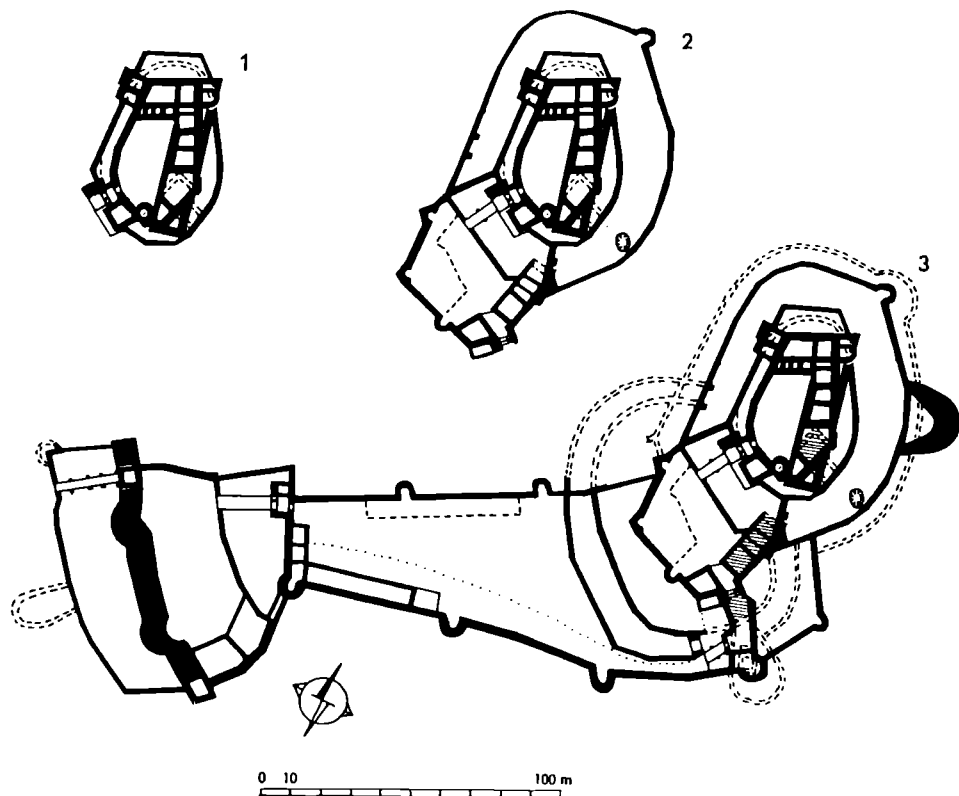
JIŘÍ KOHOUTEK

Hrad Helfenštejn (často je užíváno zkráceného pojmenování Helfštejn a nebo Helfštýn) patří mezi jedny z nejzajímavějších hradních komplexů v našich zemích. Do své dnešní imponantní podoby vyrostl ze zcela skromných počátků menšího feudálního opevněného sídla.¹ Lokalita se nachází v prostoru Moravské brány na výrazném vrcholu na levém břehu řeky Bečvy v nadmořské výšce kolem 405 m. Výškový rozdíl od nížiny kolem Bečvy tak činí téměř 200 m. Předchůdcem středověkého hradu bylo pravděk hradisko z mladší a pozdní doby bronzové, není zde však sebemenších stop po středohradištním či mladohradištním osídlení, jak bývá často mylně uváděno ve starší vlastivědné literatuře a nebo v novějších studiích (naposledy Gardavský 1990).

Ke vzniku Helfenštejna se váže celá řada nejasností, které snad lze přijatelně vysvětlit následující hypotetickou úvahou.² Zcela bezpečně lze odmítnout údaj z Hájkovy kroniky o dobytí Helfenštejna v roce 1287 při opakovaném tažení krále Václava II. na Moravu (Kronika Česká, s. 365). Zde Hájek chybně převzal údaj Petra Žitavského o dobytí hradu Hochštejna na česko-moravské hranici (Zbraslavská kronika, 61), který příkrášlil vyprávěním o nasazení děl (!) královským vojskem a hromadné popravě lupičů. Helfenštejn se poprvé prokazatelně v písemných pramenech připomíná až v roce 1348 (ZDO I, č. 5, s. 1). V únoru 1349 uplatňuje na hrad nárok Jan z Kravař, olomoucký komoří, s odůvodněním,

Obr. 1. Celkový letecký pohled na areál hradu Helfenštejna od jihovýchodu.

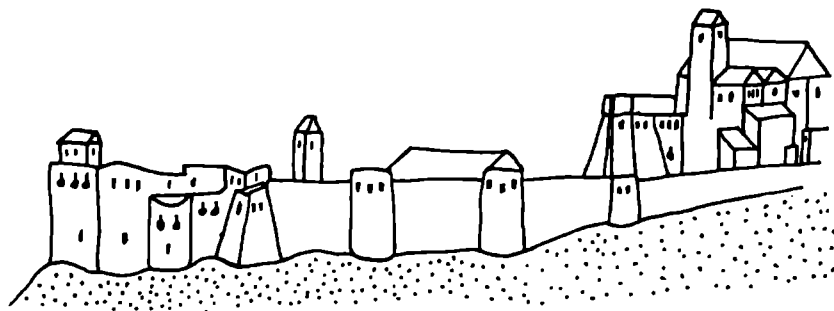
Obr. 2. Celkový půdorys hradu. 1. fáze – rozsah hradu na počátku 14. století za Friduše z Linavy. 2. fáze – rozsah hradu za Kravařů na konci 14. století. 3. fáze – rozsah hradu po perňštejnské přestavbě hradu na přelomu 15. a 16. století. Šrafované vyznačeny plochy, kde se prováděl zjišťovací archeologický výzkum v letech 1994–1996.

že jeho otec Vok z Kravař měl držet hrad „dědičně“ a to již mnoho let předtím a případné námitky proti tomu má Čeněk z Drahotuše uplatnit u zemského soudu (ZDO I, č. 97, s. 5). Čeněk na to ihned zareagoval a nechal do zemských desek vložit zápis o tom, že hrad Helfenštejn byl založen na jeho statcích a to navíc ještě násilným způsobem Fridušem z Linavy „...quod Castrum Halfstain sit locatum in bonis eorum violenter per Fridusium de Linaw...“ (ZDO I, č. 98, s. 5). Lze předpokládat, že na strategicky důležitém území v prostoru Moravské brány měl zájem samotný panovník, který se snažil především udržet kontrolu nad obchodní cestou, která jí procházela (královské myto v Lipníku, doložené k roku 1294 – CDM V, č. 11, opevnění Hranic v posledním desetiletí 13. století – CDM IV, č. 222), ale část území v tomto prostoru získal patrně do zástavy již někdy v druhé polovině 13. století Bohuslav z Čeblovic. Tento rod erbu beraních rohů pocházel původně z Brněnska a jeho představitel Bohuslav (Bohuš) se vypracoval za vlády Přemysla Otakara II. mezi přední moravské šlechtice a zastával funkci zemského maršálka („Nos Bohusch Marschalcus Moravie dictus de Drahatusch“). Na území, získaném v prostoru Moravské brány, vystavěl hrad Drahotuše neboli Drahotuš, poprvé připomínaný v roce 1278 (CDB V/2, č. 875).

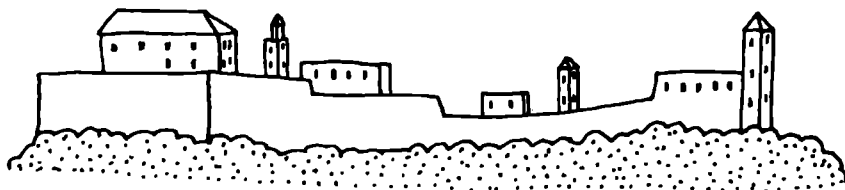
V neklidných dobách po zavraždění posledního Přemyslovce Václava III. za bojů o český trůn mezi Jindřichem Korutanským a Habsburky poklesla výraznou měrou ústřední moc a Morava se opět stala jevištěm střetů jednotlivých panských družin, doprovázeným následným kořistěním a úchvaty cizího majetku. K napravení této situace podnikl král Jan Lucemburský tažení na Moravu v roce 1312, kdy se obrátil především proti rušitelům zem-

ského míru, z nichž jsou obzvláště jmenováni Jimram a Arkleb z Boskovic a Fridrich z Linavy (Zbraslavská kronika, s. 235). Fridrich neboli Friduš z Linavy, snad man olomouckého biskupství, se stal na Moravě hlavním odpůrcem krále Jana, který oblehl a následně dobyl jeho hrad Račice u Vyškova. Fridrich (Friduš) z Linavy se poté pokořil a obdržel od krále milost 20. července 1312, ale na panovníkův příkaz „...rozbořil také Fridrich... jiný silný hrad, nazvaný Drahotuš (v let orig. Drahaus) a onen hrad Račice vyvrátil z kořene, tak jak král rozhodl“ (Zbraslavská kronika, s. 235).

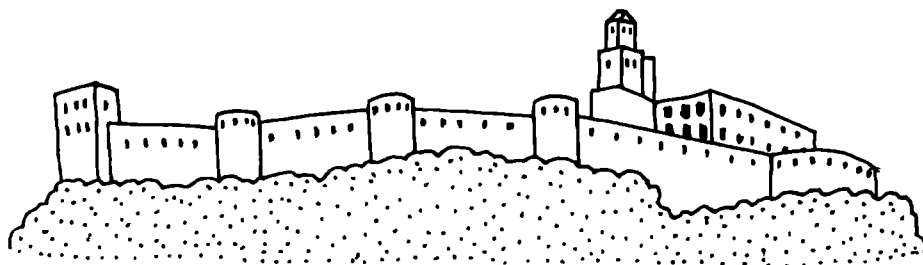
Je tedy zřejmé, že v oněch neklidných dobách se Friduš z Linavy zmocnil hradu Drahotuš, roku 1312 ho musel opustit a částečně i pobořit, ale vzhledem k tomu, že obdr-

1

2

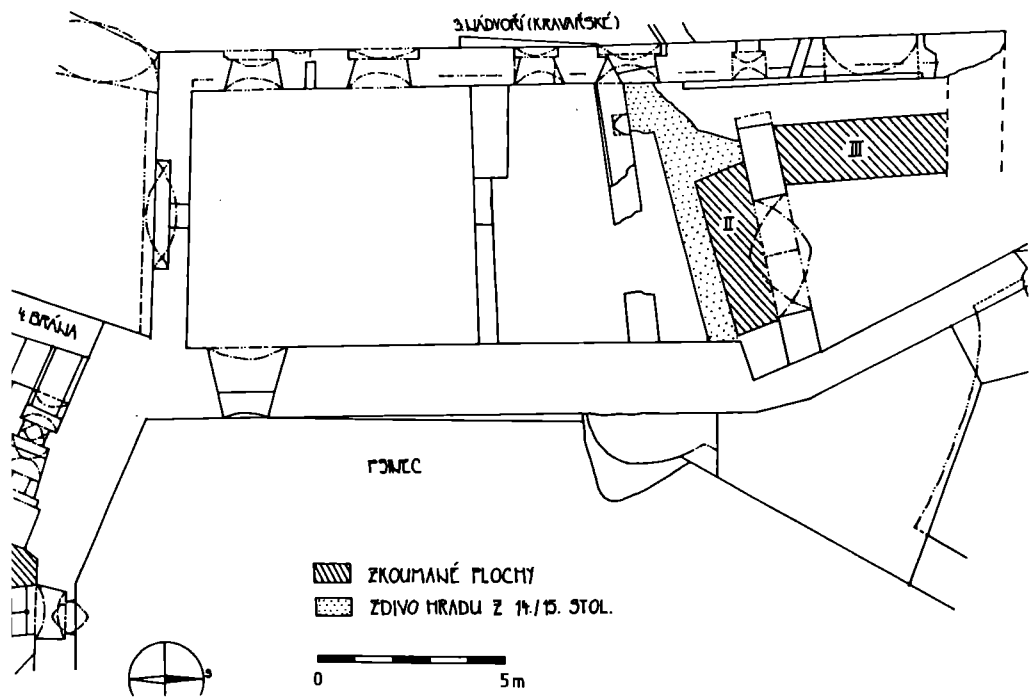
3

Obr. 3. Veduty hradu Helfenštejna z roku 1727 (1), z roku 1739 (2) a podle Gallašovy kresby z roku 1809 (3). Podle Z. Gardavského překreslil L. Vrána.

žel královskou milost, se patrně udržel i nadále v oblasti Moravské brány (jeho potomci drželi kolem poloviny 14. století statky na Přerovsku) a snad náhradou za ztracené Drahotuše zbudoval na protější jižní straně Moravské brány nové opevněné sídlo, plnící vlastně náhradní pomocnou funkci a tedy s případným názvem Helfenštejn. To by vysvětlovalo příčiny sporu mezi pány z Drahotuš, kteří získali zpátky své rodové sídlo, a pány z Kravař, kterým byl později Helfenštejn dědičně zastaven (ZDO I, č. 97, s. 5). V rukou Kravařů zůstal Helfenštejn až do husitských válek. V roce 1421 jej Petr z Kravař a ze Strážnice vzhledem k svému sporu s králem Zikmundem přenechal knížeti Přemkovi („...postoupil svůj velmi pevný hrad, zvaný Helfenštejn...“ – Husitská kronika Vavřince z Březové, s. 219), ale po vyrovnání s panovníkem zůstal Helfenštejn i nadále v jeho držení. Po smrti Petra z Kravař se roku 1434 zmocnil hradu známý válečník Jan z Messenpeku, ale po uzavření landfrýdu v roce 1440 ve Velkém Meziříčí jej vrátil zpátky Kravařům. Jiří z Kravař a ze Strážnice prodal Helfenštejn s městem Lipníkem a dalšími statky v roce 1447 Vokovi ze Sovince, který panství však o dvacet let později prodal Albrechtu Kostkovi z Postupic. V roce 1468 napadl hrad uherský král Matyáš Korvín a v roce 1475 získali Pernštejnové panství Helfenštejn s Přerovem a Hranicemi (Gardavský 1990, 6). Roku 1554 získali helfenštejnské panství páni z Ludanic a sňatkem s poslední dědičkou, Kateřinou z Ludanic, získal celé panství v roce 1573 Petr Vok z Rožmberka. Když se Petr Vok stal pánem celého rožmberského dominia v jižních Čechách po smrti svého bratra Viléma roku 1592, prodal helfenštejnské panství Bruntálským z Vrbna. Jiří Bruntálský z Vrbna se aktivně zúčastnil stavovského povstání (byl jedním z moravských direktorů) a tak mu byl v roce 1622 Helfenštejn s dalšími statky zkonfiskován. Hrad spolu s městem Lipníkem získal kardinál Ditrichštejn (Menclová 1961, 25). Ale již 18. října 1621 byl hrad obsazen vzbouřenými Valachy, kteří jej dokonale vyplenili (Holešovská kronika, 73). Na jaře 1622 byla na hrad vložena císařská posádka, v roce 1626 byl hrad napaden vojskem Mansfelda (Mansfeld při tomto

Obr. 4. Podled na hradní jádro Helfenštejna od jihozápadu.

Obr. 5. Půdorys objektu tzv. pekárny a prostoru před IV. hradní bránou s položením zjišťovacích sond v letech 1994 a 1995.

útoků údajně ztratil přes 200 mužů) a v roce 1643 byl Helfenštejn neúspěšně obléhán švédským generálem Torstensonem. Po vestfálském míru bylo rozhodnuto hrad pobořit, aby se nestal případným opěrným bodem při nepřátelském vpádu (jak tomu bylo například za třicetileté války v případě Sovince) a skutečně se započalo v roce 1656 přes Ditrichštejnův odpor s destruktivními pracemi, ale již v roce 1663 vzhledem k rostoucímu nebezpečí ze strany osmanské říše byl Helfenštejn znovu opraven a umístěna zde vojenská posádka o padesáti mužích, která na hradě setrvala vlastně až do roku 1683 (Baďura 1919, 338). Naposledy sloužil jako vojenská pevnost hrad ještě za vpádu pruského vojska na Moravu v roce 1741, ale v roce 1788 byl již opuštěn a jeho tehdejší majitel, Jan Karel Ditrichštejn, nechal z hradu odvézt jak kamenná ostění dveří a oken, tak i veškerá stavební železná kování a také i vnitřní dřevěné konstrukce, např. krovy (Menclová 1961, 26). V srpnu 1817 byla střelbou z děl také záměrně pobořena tzv. Trubačská věž, která hájila vstup do vnitřního hradního jádra a byla jednou z nejvyšších staveb v hradním areálu (Baďura 1919, 338).

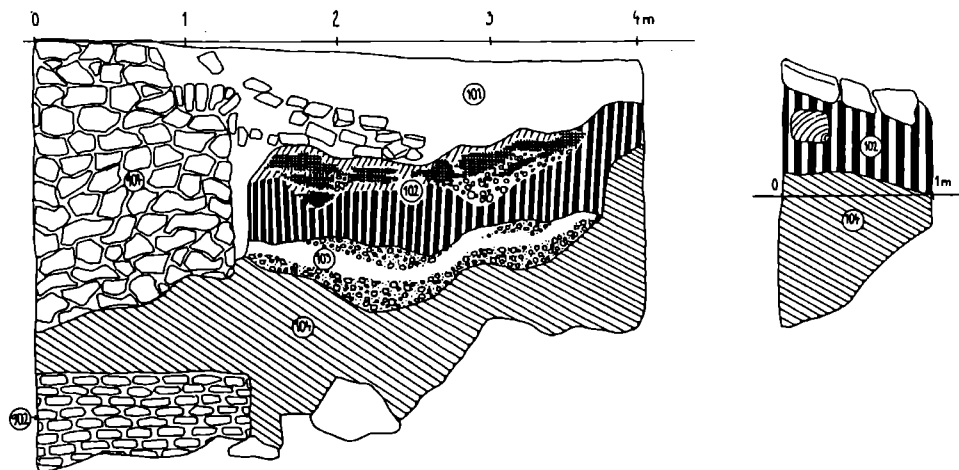
První pokusy o záchranu hradu proběhly již v polovině 19. století, kdy se Lipník stal na čas konečnou stanicí tzv. severní dráhy rakouského mocnářství. Cestující lid, který zde očekával potřebné dostavníky a povozy, vyplňoval čas čekání návštěvou impozantní zříceniny, čnící nad městem. Správce lipnického panství, Angličan Atkins, provedl v této souvislosti na Helfenštejně částečné stavební úpravy v duchu historického romantismu a zřídil zde také pohostinské zařízení pro případné občerstvení návštěvníků. Tato jistě záslužná činnost byla ale přerušena již v roce 1865, kdy magistrát města Lipníka na základě paragrafu o narušování veřejné mravopoctnosti tyto oblíbené výlety na hrad zakázal. Další pokusy o záchranu zříceniny proběhly již v letech před první světovou válkou (hradní palác), poté v období první republiky, ale s rozsáhlejší rekonstrukcí hradu se započalo ve

větším rozsahu až v sedmdesátých a osmdesátých letech tohoto století, kdy Helfenštejn přešel pod správu Komenského muzea v Přerově. V současné době patří Helfenštejn k nejčastěji navštěvovaným hradním zříceninám na Moravě (kolem téměř 80 000 návštěvníků ročně) a jeho atraktivitu zvyšují četné kulturní akce, pořádané v hradním areálu, z nichž nejznámější je mezinárodní setkání uměleckých kovářů pod názvem Hefaiston (obr. 1, 3).

Dílčí archeologický výzkum v hradním komplexu byl zahájen v roce 1994 a to v souvislosti s připravovanou rekonstrukcí jak v prostoru tzv. čtvrté hradní brány, tak především v prostoru objektu přízemní přístavby, tzv. pekárny, na třetím hradním nádvoří (obr. 5). Před čtvrtou hradní bránou došlo k výraznému snížení stávajícího terénu až téměř o 2,5 m při výstavbě nového schodiště ke vchodu do objektu tzv. psince (obr. 2). Stratigrafie záspy před čtvrtou hradní bránou vykazovala následující znaky. Pod současnou úroveň terénu se objevila mohutná kamenná destrukce o mocnosti až kolem 1,7 m, která překrývala výraznou požárovou vrstvu (spálená dřeva, vrstva popele apod.). V hloubce kolem 2 m od současné úrovně terénu se podařilo zachytit výraznou kulturní vrstvu o mocnosti až kolem 0,5 m. Tvořila ji černě zbarvená jílovitopísčítá hlína, v menší míře zde byly zastoupeny drobné kameny a úlomky malty. Z této vrstvy (zasahovala vlastně po samou hranici dna celkové hloubky výkopu) se podařilo získat poměrně bohatou kolekci archeologických nálezů a to jak keramiky (kuchyňská, kamnářská) tak i železných předmětů (militaria, stavební kování, výstroj koně apod.), v menším počtu také sklo. V případě kuchyňské keramiky se jednalo vesměs o kvalitně vypálenou tenkostěnnou hrncinu cihlově červené barvy, pokrytou na vnější straně povrchu různobarevnou glazurou (převažuje žlutá a zelená barva). Typologicky zde byla zastoupena celá škála různých typů – džbány, hrnce s větším ústím, talíře, rendlíky, poklice, apod. Okraje nádob jsou vesměs přehnuté, jako výzdobný prvek se objevuje jak horizontální rýhování, tak i klikatka (podhrdlí džbánů, talíře). Z kamnářské keramiky zde jsou zastoupeny především komorové kachle s pravouhlym ústím, objevuje se i typ tzv. medailónových kachlů. Jako prvek se na nich objevují geometrické a rostlinné výzdobné motivy, v menší míře se objevují motivy figurální a nebo heraldické, např. znak Bruntálských z Vrba (obr. 9). Z militarií patří mezi nejzajímavější nálezy poměrně zachovaný exemplář halapartny (obr. 9), dále byly nalezeny i další fragmenty těchto

HELFTŠTÝN 1995 - SONDA II
SEVERNÍ PROFIL

VÝCHODNÍ PROFIL

Obr. 6. Stratigrafie severního profilu sondy II v objektu tzv. pekárny na kravašském předhradí.

Obr. 7. Celkový pohled na sondu II v objektu tzv. pekářny.

Obr. 8. Celkový pohled na štítovou zeď hradu Helfenštejna od jihozápadu.

zbraní. Ze stavebního kování byly nalezeny části pásového kování ze dveří, zlomek petlice, různé typy hřebů aj. Z předmětů běžné potřeby jsou zastoupeny kování z truhel, zlomky klíčů, fragment cedníku apod. Na základě zjištěné situace lze předpokládat, že se v tomto prostoru podařilo zachytit zbytek příkopu, resp. jeho východní závěr, který chránil původní předhradí a je dosud z jihozápadní strany původního areálu zachován. Jeho zánik před čtvrtou hradní bránou lze klást do doby po skončení třicetileté války.

Částečný průzkum byl tehdy také realizován v objektu tzv. pekárny (obr. 5). Její stavba je přiložena na jihovýchodní straně k obvodové hradbě třetího hradního nádvoří. Budova má délku kolem 23 m a celkovou šířku 8,5 m a je rozdělena vnitřními příčkami na tři nestejně prostory. Při zjišťovacích sondážích v roce 1994 se ukázalo, že pod tímto objektem se dochovaly starší zděné konstrukce, a proto bylo v následujícím roce přikročeno k výzkumné sondáži většího rozsahu.

Sonda II – byla položena při jižní straně druhé dělící příčky směrem k severovýchodu vnitřního prostoru tzv. „pekárny“. Měla tvar nepravidelného lichoběžníka o rozměrech 7,5×7×3×3,3 m a byla orientována delší osou přibližně ve směru SZ–JV. V hloubce 0,2 m od úrovně nynějšího terénu se objevilo základové zdivo starší stavby (obr. 6) a po vybrání sondy až na skalní podloží se podařilo zjistit následující stratigrafii.

K. č. 101 – těsně pod úrovní současného terénu, vrstva jílovitopísčité hlíny, jako hrubé komponenty jsou zastoupeny větší kameny, výrazná příměs malty. Barva vrstvy šedá, v místech většího počtu cihlových fragmentů načervenalá. Mocnost vrstvy kolem 0,5 m.

K. č. 102 – požárová vrstva, barva černá až černošedá (vrstva popela), místy hnědé zbarvení (rozpadlá mazanice). Hrubé komponenty – menší kameny, mazanice, drobné komponenty – štěrk a písek. Maximální mocnost vrstvy dosahuje místy až 0,5 m.

K. č. 103 – vrstva načervenalé barvy, jedná se patrně o destrukční zával, zbytky mazanice a nepálených cihel, mocnost vrstvy dosahuje maximální hodnoty – 0,4 m.

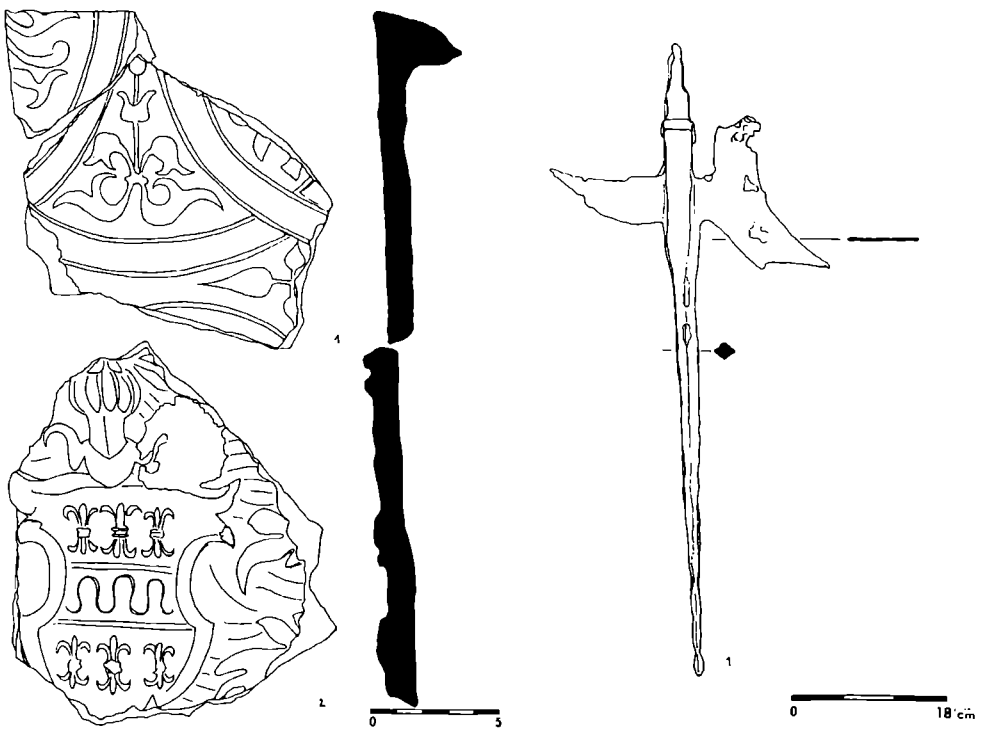
K. č. 104 – šedě zbarvená vrstva jílovitopísčitého charakteru, hrubé komponenty – drobné pískovcové kameny, jemné komponenty – písek. Vrstva dosahovala místy maximální mocností až 1,3 m. Tato vrstva zde již dosedala na původní skalní pískovcové podloží. Na východním profilu sondy II byly zachyceny pouze dvě vrstvy a to kontexty č. 102 a 104 (obr. 6). Horní hranu profilu tvořil kamenný překlad, složený ze tří druhotně použitých architektonických článků (fragments ostění portálů?).

V severozápadním rohu sondy II se pod vrstvou (k. č. 103) objevil pozůstatek zdiva z lomového kamene, spojeného velmi kvalitní vápennou maltou, samotné kameny byly menších rozměrů (max. velikost – 0,15 m) a kladeny v pravidelných vrstvách. Toto zdivo dostalo prac. označení jako **kontext č. 902** – zjistitelná délka ve směru západ–východ byla přes 1 m, zjistitelná šířka dosahovala pouze 0,2 m. Jednalo se patrně o základ zdiva, patrně pylonu, který však nebyl z nějakých důvodů stavebně realizován.

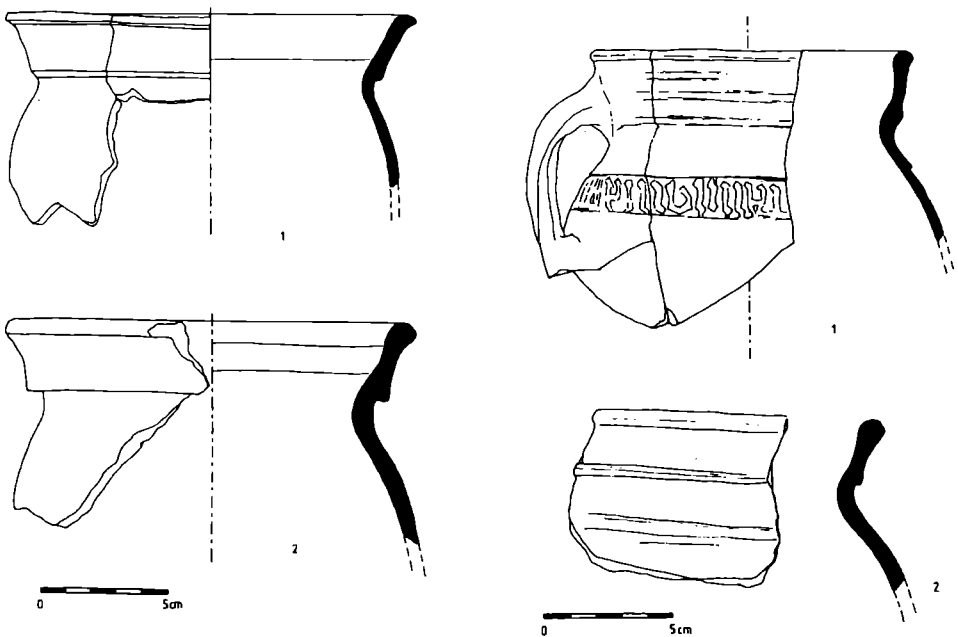
Stratigraficky se tento kontext (č. 902) nacházel pod vrstvou kontextu č. 103 a částečně také byl překryt vrstvou k. č. 104 (obr. 7).

Víceméně shodná stratigrafie byla také zjištěna v severozápadním rohu objektu „pekárny“, kde byla položena další zjišťovací sonda.

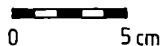
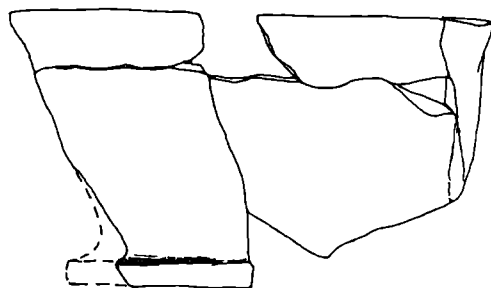
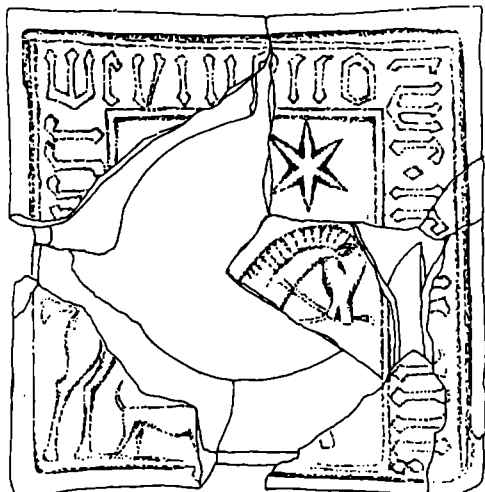
Při výzkumu v objektu tzv. „pekárny“ byla získána poměrně rozsáhlá kolekce archeologických nálezů, tvořených opět především keramikou. Z k. č. 101 pochází soubor oxidačně vypalované hrnčiny, pokryté různobarevnou glazurou. Typologicky zde byly zastoupeny džbány, hrnce, rendlíky, poklice, apod. Dále zde byly nalezeny početné fragmenty kachlů, pokrytých zelenou glazurou a zdobených plastickou geometrickou výzdobou. Obdobnou skladbu keramických nálezů vykazoval i horizont k. č. 102, ale byly zde objeveny i zlomky loštické keramiky. Ve vrstvě (k. č. 103) byla zastoupena redukčně vypalovaná hrnčina šedé barvy, typologicky zde byly zastoupeny džbány, hrnce, poklice, ale i zlomky kahanů. Okraje nádob jsou vně vyhnuté, s naznačením okružní, jako výzdobný prvek se objevuje horizontální šroubovice a výjimečně je také zastoupena jednoduchá široká vlnice. Poměrně největší počet nálezů se podařilo získat z vrstvy – k. č. 104, jednalo se opět

Obr. 9. Nálezy z hradního příkopu před čtvrtou hradní bránou (halapartna a kachel se znakem Bruntálských z Vrba (kresba R. Kadlíčková).

Obr. 10. Keramika z 2. pol. 15. století z vrstvy 104 v sondě II (kresba R. Kadlíčková).

Obr. 11. Pozdněgotický kachel z vrstvy 104 v sondě II v objektu tzv. pekárny (kresba R. Kadlčíková).

Stratigrafie záspy ve vnitřním prostoru paláce prokázala mohutnou destrukční vrstvu, která vznikla při celkové devastaci hradního paláce na konci 18. století a při jeho předchozích úpravách (mocnost vrstvy dosahovala až 1,6 m), ze které byla získána početná kolekce keramických barokních dlaždic a velké množství zlomků komorových barokních kachlů se zelenou glazurou, zdobených heraldickými motivy (často je zde zastoupen dosud neidentifikovaný erb, patřící patrně nějakému panskému úředníku na hradě ve druhé polovině 17. století). Ve spodních vrstvách, které překrývaly starší zástavbu, se jen sporadicky objevovaly zlomky keramiky z druhé poloviny 15. století. Výzkum zde nakonec nebyl realizován v zamýšleném rozsahu, takže se nepodařilo zcela zachytit původní půdorys starší zástavby a zejména její vztah k severovýchodnímu suterénnímu prostoru (v současnosti je využit ke komerčním účelům), ale i tak lze v těchto místech předpokládat zatím nejrozsáhlejší pozůstatky původního hradu před jeho impozantní pozdněgotickou přestavbou za Pernštejnů. Z původního kravařského hradu se podařilo jen zachytit pravouhlé nároží blíže neidentifikované stavby (základové zdivo se dochovalo pouze do výšky 0,2 m), přisazené

o redukčně vypalovanou šedě zbarvenou keramiku, ale objevuje se zde i hnědě zbarvení. Okraje nádob jsou převážně ve tvaru okruží, objevují se ale i vně vyhnuté a vzácně přehnuté okraje. Typologicky zde byla zastoupena převážně kuchyňská keramika – džbány, hrnce, pánve, rendlíky aj. Z další keramiky se podařilo zjistit opět zlomky kahanů a fragmenty čelních vyhřívacích stěn komorových kachlů (obr. 11). Výjimečně byla zastoupena keramika s leštěným povrchem, zdobená tzv. písmenkovým radélkem (obr. 10). Vedle radélka se jako výzdobný prvek objevuje také horizontální šroubovice na výduti nádob a nebo pásy horizontálních linií na podhrdlí. Celý tento soubor lze datovat do období kolem poloviny 15. století. Sondáž v objektu tzv. pekárny prokázala jednoznačně pozůstatky původní vnitřní zástavby předhradí, která zanikla patrně následkem velkého požáru v druhé polovině 15. století. Dnešní stavba tzv. pekárny pochází ze 16. století a její půdorys nerespektuje svého staršího předchůdce.

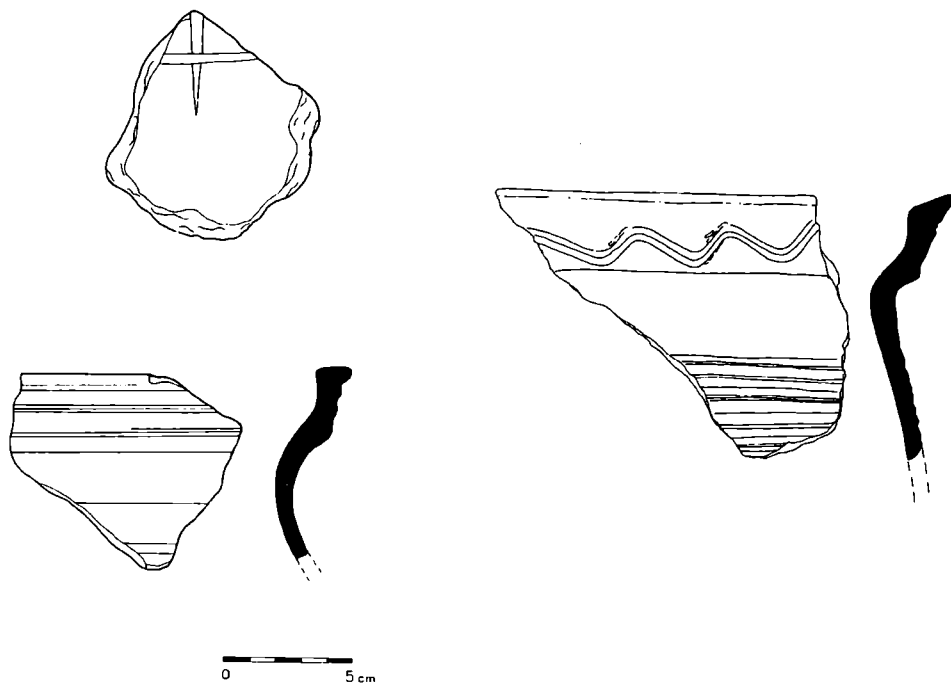
Poslední akcí zjišťovacího archeologického výzkumu byla sondáž, která proběhla v roce 1996 v prostoru severovýchodního paláce hradního jádra, kde již v osmdesátých letech došlo k odkrytí starších zděných konstrukcí, které byly z nějakého záhadného důvodu interpretovány jako pozůstatek nejstarší hradní kaple (Gardavský 1990, 13). Revizní výkop jak v paláci, tak i v prostoru nádvoří zcela vyloučil možnost existence velké válcové věže, kterou v těchto místech předpokládala D. Menclová (Menclová 1961, 3).

k vnitřní zdi obvodové zástavby hradu. Tato nejstarší stavební fáze byla podle archeologických nálezů na konci 15. století nahrazena objektem s částečně dochovanou valenou klenbou (zbytek klenby se dochoval v délce kolem 3,5 m), který byl delší osou orientován přibližně ve směru sever–jih. Záhy byl dodatečně upravován (cihelne vyzdívkou). Tato stavba, která zřejmě souvisela s perňštejskou přestavbou hradu, zanikla až v souvislosti s výstavbou současného severovýchodního traktu hradního paláce, jehož konečná podoba pochází patrně z období, kdy byl Helfenštejn v majetku Bruntálských z Vrba.

Sonda v prostoru nádvoří přinesla také zatím nejstarší doklady středověké keramiky z areálu hradu – jedná se o redukčně vypalovanou hrnčinu s příměsí tuhy v keramickém materiálu, na povrchu je dochována hnědá engoba. Zastoupeny jsou fragmenty okrajů hrnců, jak vně vyhnuté, tak i kolmo vytažené (obr. 12), jako výzdobný prvek se objevuje vlnice a horizontální šroubovice, na dně nádoby je značka ve tvaru kříže (obr. 12). Celkově lze tento soubor zařadit na konec 13. století s možným přesahem do počátku století následujícího.

Přestože výzkum v areálu hradu Helfenštejna proběhl jen ve velmi omezeném rozsahu, podařilo se získat některé nové poznatky, případně zpřesnit a nebo ověřit některé předchozí hypotézy o vývoji hradního komplexu.

Hrad byl patrně skutečně vybudován Fridrichem (Fridušem) z Linavy a to pravděpodobně až po roce 1312. Je ovšem otázkou, zda zde byla již v prvotní fázi realizována zděná výstavba, ale je to značně nepravděpodobné. Původní Fridušův hrad zaujímal ve svých počátcích jen plochu dnešního hradního jádra a lze předpokládat jen nějaké provizorní opevnění (obr. 2). Výstavba zděného hradu souvisí až s přítomností Kravařů někdy před polovinou 14. století. Obvodová hradba o síle kolem 2 m uzavřela oválný půdorys o delší ose kolem 60 m a kratší ose v délce kolem 40 m. Hrad neměl věž a lze ho tak zřejmě přiřadit k typu plášťových hradů, který byl právě v tomto období na Moravě a přilehlé části Slezska poměrně častým jevem (Kohoutek 1995, 125). Situování původního hradního pa-

Obr. 12. Keramika z hradního jádra z přelomu 13. a 14. století (kresba L. Vrána).

láce do prostoru současného tzv. západního pozdněgotického paláce je nejisté, ale pravděpodobně (Menclová 1961, 2). Hlavní výstavba hradu však proběhla v období, kdy byl hlavním sídlem moravského zemského hejtmána, Lacka z Kravař (1374–1416). Tehdy došlo k realizaci vnitřní zástavby hradního jádra severovýchodní strany a také ke zděné výstavbě v prostoru předhradí (této stavební etapě náleží všechny zděné relikty, odhalené jak v prostoru hradního paláce, tak i v prostoru tzv. pekárny na předhradí). Nálezová situace v prostoru tzv. pekárny umožňuje předpokládat, že někdy v průběhu druhé poloviny 15. století byl hrad značně poškozen a vypálen (výrazné požárové vrstvy v sondách II a III, které překryly horizont s nálezy kolem a po polovině 15. století). Snad lze tuto událost klást do souvislosti s válečným tažením Matyáše Korvína v roce 1468. Po roce 1475 pak za Viléma z Pernštejna a jeho syna Jana dochází k velkolepé přestavbě a rozšíření celého hradního komplexu a to především z hlediska fortifikačního zajištění hradu. Celá tato akce spolu s výstavbou městských opevnění v Přerově, Hranicích a Lipníku nad Bečvou dokazuje významné postavení tohoto jednoho z nejbohatších šlechtických rodů v našich zemích a víceméně nemá co do rozsahu v našem prostředí obdoby. Pernštejnové vybudovali před kravařským předhradím vstupní koridor s další bránou a směrem k jihozápadu pak bylo přistavěno rozsáhlé předhradí, chráněné v hradební zdi půlválcovými baštami. Celková délka tohoto útvaru přesahuje téměř 145 m (dnes prostor tzv. II. nádvoří). Vstup do předhradí chránila masivní hranolová věž, nad jejíž branou byla umístěna reliéfní deska, znázorňující erbovní pověst o vzniku pernštejnského rodu. V následující etapě bylo zbudováno další, menší předhradí s mohutnou štítovou zdí (délka stavby – 80 m, výška – 12 m, šířka – 7–9 m), která patří mezi největší objekty svého druhu na našem území. Další obvodovou hradbou s posléze přistavěnou baštou (tzv. Hladomorna) bylo obehnané také celé původní jádro Helfenštejna. Vznikla tak impozantní pevnost o maximální délce přes 300 m a maximální šířce kolem 150 m (obr. 8). Ve druhé polovině 17. století za hejtmána Sartoriho byl celý hradní komplex spolu s jihozápadní plošinou před hradem ještě navíc opevněn zemními fortifikacemi (nejlépe se uchovaly relikty bastionu na severovýchodní straně hradního areálu), takže se celková rozloha opevnění přiblížila původnímu rozsahu pravěkého hradiska.

Ve své dnešní podobě je Helfenštejn předním reprezentantem pozdněgotické hradní pevnosti s některými retardujícími prvky (např. štítová zeď je v době své výstavby již určitým anachronismem), ale vcelku představuje jednu z nejdokonalejších ukávek pozdněgotických fortifikačních systémů na Moravě. Z jeho staršího předchůdce, hradu zbudovaného za Kravařů ve 14. století, se dochovaly do současnosti jen nepatrné zbytky, vesměs překryté mladší přestavbou. Palácový trakt ve vnitřním jádru hradu je výsledkem stavebních úprav v průběhu 16. století – od původní výstavby Pernštejnů až po konečnou fázi za Bruntálských z Vrbna.³ Rekonstrukční práce v areálu hradu nejsou ještě zdaleka ukončeny (týká se to především hradního paláce) a tak lze jen doufat, že při jejich pokračování s nimi spojený odborný průzkum přinese další nové poznatky, které pomohou upřesnit poznání vývoje této významné moravské památky.

Poznámky

- 1 Tento příspěvek je věnován Mgr. Marcelce Kleckerové, které především vděčí hrad Helfenštejn za to, čím v současnosti je.
- 2 Dílčí archeologický výzkum hradu probíhal v letech 1994–1996 ve spolupráci s Komenského muzeem v Přerově, poslední etapa proběhla ve spolupráci s Mgr. A. Drechslerem. Problematika vzniku byla po historické stránce konzultována s Mgr. D. Janišem, kterému patří dík za jeho rady a připomínky.
- 3 Vzhledem k tomu, že všechny výkopy v areálu hradu v šedesátých až osmdesátých letech probíhaly bez archeologického dohledu a chybí k nim odpovídající dokumentace nálezových situací, bylo by nutné provést dodatečný revizní výzkum alespoň hradního jádra. Bez něj se totiž především stavební vývoj vnitřního hradu pohybuje namnoze jen v rovině pouhých hypotéz a spekulací (viz např. lokalizace nejstarší hradní kaple). Tato nemilá situace bude snad napravena obsazením místa archeologa v přerovském muzeu od roku 1996.

Použité prameny a literatura

- CDB I–V: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, 1908–1974.
CDM I–XV: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae, Brünn 1836–1903.
ZDO I–IV: Die Landtafel des Markgrathums Mähren, Brünn 1856, Moravské Zemské desky, Kraj Olomoucký II, Brno 1948.
Holešovská kronika in *Kniha o bolesti a smutku*, Praha 1946.
Václav Hájek z Libočan, *Kronika Česká*, Praha 1981.
Vavřinec z Březové, *Husitská kronika*, Praha 1954.
Zbraslavská kronika, Praha 1976.
BAĎURA, J., 1919: *Vlastivěda Moravská II. Lipenský okres*. Brno.
GARDAVSKÝ, Z., 1990: *Hrad Helfenštejn*. Přerov.
KOHOUTEK, J., 1995: *Hrady jihovýchodní Moravy*. Zlín.
MENCLOVÁ, D., 1961: *Helfenštejn. Státní hrad a památky v okolí*. Praha.

Zusammenfassung

Erforschung der Burg Helfenštejn

Die Burg Helfenštejn liegt im Gebirge Maleník auf dem linkem Ufer des Flusses Bečva im Raum des Mährischen Tors. Sie wurde sehr wahrscheinlich von Friedrich von Lidnava nach dem Jahr 1312 erbaut. Später hielten die Burg die Herren von Kravař. In der zweiten Hälfte des 14. Jhs. stand hier schon aus Stein erbaute Burg (der Heutige Kern mit der Vorbung), die zur Gruppe der Burgen mit Mantelmauer gehörte. In der zweiten Hälfte des 15. Jhs. in den Kriegen mit Mathyas Korvinus wurde die Burg verbrand. Die neuen Besitzer der Burg, die Herren von Pernstein, haben die Burg am Ende des 15 bis Anfang des 16. Jhs. umgebaut. So entstand eine spätgotische Festung, eine der größten in Mähren. Die Gesamtlänge des Burgareals hat mehr als 300 m, die Maximalbreite macht fast 150 m. Dieser urgkomplex ist erhalten geblieben bis heutzutage, nur der Burgpalast wurde in der Renaissancezeit beendet.

Die archäologische Erforschung der Burg in den Jahren 1994–1996 hat gezeigt, daß die Burgentwicklung in drei Phasen verlaufen ist. In der Anfangsphase wurde hier nur eine provisorische Befestigung, die dem Friedrich von Litava als Stützpunkt zur Kontrolle des Handelsweges gedient hat. Die zweite Phase fällt in das 14. Jh., wann die Herren von Kravař eine aus Stein gemauerte Burg erbaut haben. Diese Burg hatte Merkmale der Luxemburgischen Gotik aus der Zeit des Königs Václav IV. Die dritte Phase trägt alle Merkmale der Spätgotik. Besonders wichtige Rolle spielte die Burg im Dreißigjährigen Krieg und auch später in den Kämpfen mit den Türken. Seit Ende des 18. Jhs. ist die Burg wüst geworden.

In den letzten Jahren werden die Rekonstruktionsarbeiten durchgeführt und die Burg ist der Öffentlichkeit zugänglich.

Abbildungen:

1. Burg Helfenštejn. Burgareal in der Luftaufnahme.
2. Burg Helfenštejn. Gesamtgrundriß nach Z. Gardavský. 1 – erste Phase am Anfang des 14. Jhs., 2 – zweite Phase am Ende des 14. Jhs., 3 – dritte Phase nach dem Umbau am Ende des 15.–16. Jhs. Schraffierte Flächen zeigen die Grabungsarbeiten in den Jahren 1994–1996.
3. Burg Helfenštejn. Veduten aus den Jahren 1727 (1) und 1739 (2). Gallaš-Zeichnung aus dem Jahr 1809 (3). Nach Z. Gardavský.
4. Burg Helfenštejn. Burgkern vom Westen.
5. Burg Helfenštejn. Grundriß des sogn. Backhauses und Situation vor dem IV. Tor.
6. Burg Helfenštejn. Stratigraphie der Nordsonde II im sogn. Backhaus.
7. Burg Helfenštejn. Gesamtansicht auf die Sonde II im sogn. Backhaus.
8. Burg Helfenštejn. Gesamtansicht auf die Schildmauer vom SW.
9. Burg Helfenštejn. Funde aus dem Graben vor dem IV. Burgtor (Hellebarde und Kachel mit dem Wappen der Herren Bruntalsky von Vrbno).
10. Burg Helfenštejn. Keramikfunde aus der 2. Hälfte des 15. Jhs. aus der Schichte 104 in der Sonde II.
11. Burg Helfenštejn. Spätgotische Kachel aus der Schichte 14 in der Sonde II im sogn. Backhaus.
12. Burg Helfenštejn. Keramikfunde aus dem Burgkern. Ende des 13. bis Anfang des 14. Jhs.

